

Jakub Lewicki*

Ocena wartości zabytków epoki modernizmu. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość

Assessing the value of the modernist epoch monuments. Past, present and future

Słowa kluczowe:

modernizm, architektura XX wieku,
ocena wartości, waloryzacja, ochrona zabytków

Key words: modernism, architecture of the 20th
century, historical monuments of the 20th century,
assessing the value, valorisation, monument protection

1. PIERWSZE PRÓBY WARTOŚCIOWANIA

Od kilku lat mówi się o potrzebie oceny wartości polskich zabytków i wydzielenia grup budowli najcenniejszych, które zasługują na pieczołowitą ochronę¹. Mimo szeregu wypowiedzi na ten temat, nie ukazały się dotychczas konkretne propozycje dotyczące zasad kompleksowej ochrony budowli modernistycznych w Polsce.

Pierwszym autorem, który zwrócił uwagę na konieczność ochrony obiektów architektury najnowszej, był Zdzisław Bieniecki. Zaproponował on zerwanie z ograniczeniem uznania za zabytek budowli powstałych do 1850 roku, jaką wprowadzono po 1945 roku. Postulaty i kryteria dotyczące ochrony architektury z tego okresu przedstawił Z. Bieniecki w artykule opublikowanym na łamach kwartalnika „Ochrona Zabytków”². Zostały one powtórzone w Poznaniu w 1970 roku podczas sesji *Problemy ochrony architektury najnowszej (1850–1939)*³. Wygłoszone referaty opublikowano w ramach serii Biblioteki Muzealnictwa i Ochrony Zabytków⁴. Konsekwencją opublikowanego artykułu i podjętych działań było stopniowe obejmowanie ochroną zabytków z XIX i z XX wieku (do 1939 roku). Były to pierwsze próby objęcia urzędową opieką budowli z 2. połowy XIX i 1. połowy XX wieku.

1. FIRST ATTEMPTS AT EVALUATION

For a few years the need to assess the value of Polish monuments and distinguishing groups of most precious buildings which deserve careful protection has been under discussion¹. Despite several views expressed on the subject, no concrete propositions concerning the rules of complex protection of modernist buildings in Poland have appeared so far.

The first author who drew attention to the necessity of protecting monuments of the most recent architecture was Zdzisław Bieniecki. He suggested breaking off with the restriction recognising as historic buildings erected before 1850, which was implemented after 1945. Demands and criteria concerning protection of architecture from that period were presented by Z. Bieniecki in his article published in the “Ochrona Zabytków” quarterly². They were repeated in Poznan in 1970, during the session entitled *Preservation issues in most recent architecture (1850–1939)*³. The presented papers were published within the series by the Library of Museology and Monument Protection⁴. In consequence of the published article and attempted activity, historic buildings from the 19th and 20th century (until 1939) were gradually put under protection. Those were the first attempts at taking buildings from the 2nd half

* prof. dr hab., Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

* prof. dr hab., Institute of History of Art., The Cardinal Wyszyński University in Warsaw

Cytowanie / Citation: Lewicki J. Assessing the value of the modernist epoch monuments. Past, present and future. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2017;49:38-50

Otrzymano / Received: 08.03.2017 • **Zaakceptowano / Accepted:** 20.03.2017

doi:10.17425/WK49ASSESSMENT

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Zdzisław Bieniecki wprowadził obiektywne kryteria podstawowe oraz pomocnicze – subiektywne. Grupę kryteriów podstawowych podzielił na *kryteria natury praktycznej* i *kryteria natury teoretycznej*, czyli wartości naukowej. Na wartość naukową, czyli kryteria natury teoretycznej, składały się wiek obiektu, unikalność lub rzadkość występowania, typowość rozwiązania, stopień postępowości w stosunku do ówczesnego poziomu rozwoju krajowego i światowego, stopień wykazywania specyfiki miejscowej w skali regionalnej i krajowej (np. charakterystyczne przejawy poszukiwań tzw. „stylu narodowego”), autorstwo wybitnych twórców, wartość historyczna (np. związek z wybitnymi osobistościami lub pamiętnymi wydarzeniami). Na kryteria natury praktycznej składały się stopień przetrwania, stan techniczny, wartość użytkowa i stosunek do przewidywań planu zagospodarowania przestrzennego⁵. Z. Bieniecki podkreślał, że podczas klasyfikacji należy wszystkie kryteria traktować równoważnie i kierować się wszechstronnością wyboru.

Kryteria opracowane przez Z. Bienieckiego były pierwszą próbą ochrony dużej grupy zabytków z XIX i z 1. poł. XX wieku. Dziś ochrona zabytków w tego okresu jest oczywista i wypracowano reguły jej naukowej analizy. Wypracowane wówczas kryteria obiektywne mogą być w pełni wykorzystywane do oceny zabytków i mogą stanowić część nowego systemu wartościowania.

2. DOTYCHCZASOWE OPRAWOWANIA WARTOŚCIUJĄCE

Wśród opracowań dotyczących oceny wartości budynków powstałych w 2. połowie XX wieku można wyróżnić dwie grupy publikacji: prace o charakterze źródłowym i empiryczne opracowania wartościujące. Do pierwszej grupy należą opracowania źródłowe omawiające nowo wznoszone budynki. Były to wydawnictwa wyróżniające najbardziej wartościowe budynki z tego okresu. Duże znaczenie ma katalog wystawy prezentującej architekturę lat 50.⁶ oraz początków lat 60. XX wieku⁷. Wówczas powstawały też wydawnictwa prezentujące nowo wzniesione budynki modernistyczne⁸. W wymienionych opracowaniach wymieniono wyróżniające się budynki powstałe do połowy lat 60. XX wieku. Ogromne znaczenie źródłowe mają liczne wydawnictwa Stowarzyszenia Architektów Polskich – wydawane zarówno przez Zarząd Główny, jak i przez poszczególne oddziały⁹. Podobną rolę pełnią najważniejsze czasopisma z tego okresu („Architektura”, „Projekt”, „Inżynieria i Budownictwo”, „Sztuka”).

Drugą grupą są liczne opracowania empiryczne pisane przez znanych i wybitnych badaczy. W opracowaniach tych wymieniono najbardziej wartościowe budowle z tego okresu. Jedną z pierwszych syntez była praca Jana Zachwatowicza, w której wymieniono wyróżniające się budynki powstałe do połowy lat 60.¹⁰ Zaprezentowany wybór zawierał nowo wzniesione i budowane budowle, które uznano za wyróżniające się dzieła architektury. Przykładem tego typu opracowań

of the 19th and the 1st half of the 20th century under government protection.

Zdzisław Bieniecki introduced objective fundamental and auxiliary – subjective criteria. He divided the group of fundamental criteria into *criteria of practical nature* and *criteria of theoretical nature* i.e. scientific value. The scientific value or criteria of theoretical nature included the age of objects, their uniqueness or rarity of occurrence, typicality of solutions, a degree of progress in relation to the contemporary level of national and international development, degree to which they display local specificity on the regional and national scale (e.g. features characteristic for searching for the so-called “national style”), authorship by eminent designers, historic value (e.g. association with outstanding personages or memorable events). Criteria of practical nature included the degree of preservation, technical condition, utility value and relation to predictions in the spatial development plan⁵. Z. Bieniecki emphasised that in the course of classification one should give all criteria the same significance and be guided by a thoroughness of choice.

Criteria prepared by Z. Bieniecki were the first attempt at protecting a large group of monuments from the 19th and the 1st half of the 20th century. Today preserving monuments from that period seems obvious and principles for the scientific analysis have been worked out. The objective criteria prepared then criteria can be fully applied to evaluating monuments and can constitute a part of a new system of evaluation.

2. ASSESSMENT STUDIES SO FAR

Among studies concerning assessing the value of buildings erected in the 2nd half of the 20th century, one can identify two groups of publications: source works and empirical assessment studies. The first group includes source studies discussing newly-erected buildings. They were publications distinguishing the most valuable buildings from that period. The catalogue of the exhibition presenting architecture of the 1950s⁶ and the beginning of the 1960s is of considerable importance⁷. Publications presenting newly-erected modernist buildings were also created then⁸. The above mentioned studies listed outstanding buildings erected until the mid-1960s. Numerous publications of the Polish Architects’ Association – issued both by the Main Board and by particular branches are of immense source significance⁹. The most important periodicals from those times (“Architektura”, “Projekt”, “Inżynieria i Budownictwo”, “Sztuka”) served a similar purpose.

The other group are numerous empirical studies written by renowned and eminent research scientists. Those studies listed the most valuable buildings from the period. One of the first syntheses was the work by Jan Zachwatowicz, which enumerated outstanding buildings erected before the mid-1960s¹⁰. The presented selection included newly-erected buildings and

Ryc. 1. Warszawa, Pasaż Śródmiejski zwany też Pasażem Wiecha, część kompleksu Ściany Wschodniej, proj. Zbigniew Karpiński, Zbigniew Waclawek, Jan Klewin, Marcin Bogusławski, Wojnowski, 1963–1969. Przykład cennego obiektu modernistycznego rozebranego w 2006 roku na skutek braku oceny jego wartości. Fot. J. Lewicki, 2004

Fig. 1. Warsaw, Śródmiejski Passage also known as Wiech's Passage, a part of the Eastern Wall complex, designed by: Zbigniew Karpiński, Zbigniew Waclawek, Jan Klewin, Marcin Bogusławski, Wojnowski, 1963–1969. An example of a valuable modernist object demolished in 2006 as a result of lacking assessment of its value. Photo: J. Lewicki, 2004

są prace Przemysława Szafera. Miały one charakter diariusza obejmującego kolejne okresy rozwoju architektury: lata 1966–1970¹¹, 1971–1975¹², 1976–1980¹³. Ostatni tom dotyczący lat 1976–1980 ukazał się w trzech wersjach językowych – polskiej, angielskiej i rosyjskiej, co zwiększyło jego zasięg. Poszczególne budowle uporządkowano według grup o odmiennych funkcjach: środowisko mieszkaniowe (osiedla, budynki mieszkalne i hotele, przestrzeń społeczna), szkolnictwo i nauka (budynki szkolne, wyższe uczelnie, instytuty naukowe, placówki badawczo-naukowe), kultura i sztuka (muzea i wystawy; teatry, filharmonie, kina, domy kultury; pomniki, architektura sakralna), ośrodki miejskie (rewaloryzacja i modernizacja, użyteczność publiczna – sklepy i domy towarowe, restauracje, kawiarnie, kluby, budynki biurowe, centra miejskie i zespoły śródmiejskie), komunikacja (dworce, porty lotnicze, budynki hotelowe, zajazdy, trasy komunikacyjne), kultura fizyczna, wczasy, zdrowie (obiekty sportowe, wypoczynek i turystyka, uzdrowiska i szpitale), produkcja rolna i przemysłowa (architektura wsi, architektura przemysłowa, budownictwo wodne). Wiele z prezentowanych budowli pochodziło z Krakowa i jego okolic, oraz z terenów Polski południowej. Później ukazało się kilka prac syntetycznych tegoż samego badacza, podsumowujących polską architekturę 2. połowy XX wieku¹⁴. Ukazały się one w trzech

those which were considered to be outstanding works of architecture. Examples of such a type of study are the works by Przemysław Szafer. They resembled a diary encompassing subsequent periods in the development of architecture: the years 1966–1970¹¹, 1971–1975¹², 1976–1980¹³. The last volume concerning the years 1976–1980 was published in three language versions – Polish, English and Russian, which increased its reach. Particular buildings were arranged into groups with varying functions: living environment (housing estates residential buildings and hotels, social space), schooling and education (school buildings, universities, science institutes, research units), art and culture (museums and exhibitions; theatres, philharmonic halls, cinemas, houses of culture; monuments, church architecture), urban centres (revalorisation and modernisation, public utility – shops and department stores, restaurants, cafes, clubs, office buildings, urban centres and downtown complexes), communications (railway stations, airports, hotel buildings, inns, communications network), fitness, holidays, health (sports objects, leisure and tourism, health resorts and hospitals), agriculture and industry (country architecture, industrial architecture, hydro-engineering). Many of the presented edifices came from Krakow and its surroundings, and from southern Poland. Several synthetic works by the same author, summarising Polish architecture from the 2nd

wersjach językowych – polskiej, angielskiej i rosyjskiej, co zwiększyło zasięg ich oddziaływania. Opracowania Przemysława Szafera należą do najważniejszych prac prezentujących wyróżniające się obiekty z 2. połowy XX wieku. Architektura Krakowa była też prezentowana w kilku wydawnictwach katalogowych i podsumowujących twórczość tego okresu¹⁵.

Architekturę lat powojennych omawiają pierwsze szczegółowe syntezy architektury tego okresu – praca Marty Leśniakowskiej¹⁶ i Andrzeja Basisty¹⁷. Liczne wypowiedzi architektów z tego okresu przytaczają monograficzne opracowania organizacji warszawskich architektów¹⁸. Wśród licznych opracowań monograficznych twórczości poszczególnych architektów niezmiernie ważną jest monografia Waława Kłyszewskiego, Jerzego Mokrzyńskiego, Eugeniusza Wierzbickiego, zwanych popularnie tygrysami¹⁹. Niestety syntez omawiających twórczość poszczególnych architektów i zjawisk architektonicznych nie jest dużo i istnieją poważne braki w badaniach. Obecnie literatura na ten temat szybko narasta – powstają liczne szeroko komentowane publikacje zwracające uwagę nie tylko na całą architekturę tych czasów²⁰, ale i na wyróżniających się architektów – np. Oskara Hansena²¹ czy Arseniusza Romanowicza²². Jest to jednak dopiero początek szczegółowych studiów na ten temat, które niewątpliwie z coraz większą intensywnością będą prowadzone w następnych latach. Podobnych publikacji monograficznych jest i będzie znacznie więcej, ale dotyczą one głównie architektów warszawskich, krakowskich i wrocławskich. W ostatnich latach powstało kilka prac dotyczących detalu architektonicznego²³, które zapoczątkowały nowe nurty badań.

3. KRYTERIA WARTOŚCIOWANIA DÓBR KULTURY WSPÓŁCZESNEJ

Przełomem w opracowaniu wykazu wyróżniających się dzieł architektury z 2. połowy XX wieku było opracowanie przez poszczególne oddziały SARP kryteriów ochrony architektury, które powstały w związku z zapisami wprowadzającymi pojęcie *dóbr kultury współczesnej* zawarte w uchwalonej wówczas ustawie o planowaniu przestrzennym (2003)²⁴.

Pierwsze kryteria ochrony architektury XX wieku powstały w Warszawie. Opracowano je w latach 2000–2003 z inicjatywy członków Oddziału Warszawskiego SARP²⁵. Ich celem było przeprowadzenie klasyfikacji architektury określanej początkowo jako lata 1945–60. Kryteria obejmowały 8 punktów. Były to: 1. kryterium nowatorstwa zarówno w kontekście rozwiązań architektonicznych, przestrzennych jak i technicznych; 2. kryterium kontekstu, współistnienia zarówno na etapie tworzenia, jak i późniejszego rozwoju przestrzennego miejsca lokalizacji; 3. kryterium tradycji miejsca, w tym zaprzeczenia jako próby stworzenia nowych wartości lub twórczego nawarstwiania się dziedzictwa pokoleń; 4. kryterium symbolu w ujęciu ogólnym, np. dla przyjezdnych; 5. kryterium uznania współczesnych – nagrody, wyróżnienia, plebiscyty; 6. kryterium próby

half of the 20th century, appeared later¹⁴. They were published in three language versions – Polish, English and Russian, which increased their reach. Studies by Przemysław Szafer are among the most essential works presenting outstanding objects from the 2nd half of the 20th century. Architecture of Krakow has also been presented in several catalogues and publications summarising the works from that period¹⁵.

Post-war architecture is discussed in the first detailed syntheses of architecture from that period – the works by Marta Leśniakowska¹⁶ and Andrzej Basista¹⁷. Many statements of architects from that period are quoted in monographic studies by the organization of Warsaw architects¹⁸. Among numerous monographic studies on the work of individual architects, of extreme significance is the monograph of Waława Kłyszewski, Jerzy Mokrzyński, Eugeniusz Wierzbicki commonly known as tigers¹⁹. Unfortunately, there are not many syntheses discussing the work of individual architects and architectonic phenomena, and there are serious gaps in the research. Nowadays the literature on the subject is accumulating quickly – many broadly commented publications have been released which draw attention not only to the overall architecture of those times²⁰, but also to outstanding architects – e.g. Oskar Hansen²¹ or Arseniusz Romanowicz²². It is, however, merely the beginning of detailed studies of the issue which, undoubtedly, will be intensively conducted in the coming years. There are and will be still more similar monographic publications, but they concentrate mostly on architects from Warsaw, Krakow and Wrocław. In recent years several works have been written concerning architectonic detail²³, which initiated new trends in research.

3. CRITERIA FOR EVALUATING CONTEMPORARY CULTURE HERITAGE

A breakthrough in the preparation of a list of outstanding works of architecture from the 2nd half of the 20th century was preparing the criteria for architecture protection by particular branches of SARP, which were created in relation to the regulations introducing the notion of *contemporary culture heritage* included in the legal act on spatial planning passed at the time (2003)²⁴.

The first criteria for protecting architecture of the 20th century were created in Warsaw. They were written in the years 2000–2003 on the initiative of the members of the Warsaw Branch of SARP²⁵. Their aim was to help classify architecture originally determined to date from the years 1945–60. The criteria encompassed 8 points which were: 1. The criterion of innovation both in the context of architectonic, spatial and technical solutions; 2. the criterion of context, coexistence both at the creation stage and the later spatial development of the location; 3. the criterion of the tradition of place, including negation as attempts at creating new values or creative accumulation of generations' heritage; 4. the criterion of symbol in general perspective, e.g. for visi-

Ryc. 2. Warszawa, ul. Bracka 9, pawilon Chemii, proj. Jan Bogusławski, realizacja 1960–61, widok ogólny, stan w 2008 roku. Fot. J. Lewicki. Budynek o uznanych wartościach architektonicznych i eksperymentalnej konstrukcji oraz o charakterystycznej formie estetycznej rozebrany w 2008 roku mimo wpisania go na Listę Dóbr Kultury Współczesnej Oddziału Warszawskiego SARP

Fig. 2. Warsaw, Bracka Street 9, Chemia pavilion, designed by Jan Bogusławski, realised in 1960–61, overall view, state in 2008. Photo: J. Lewicki. A building with acknowledged architectonic value and experimental construction, as well as characteristic aesthetic form, demolished in 2008 despite being entered in the Contemporary Culture Heritage List of the Warsaw Branch of SARP

czasu, zachowania walorów przestrzennych i estetycznych pomimo degradacji będącej efektem technicznego zużycia lub/i niedbalstwa zarządcy, czy też spontanicznego rozwoju zagospodarowania terenów przyległych; 7. kryterium artystyczne oraz 8. kryterium unikalności (np. jedyny obiekt zachowany w formie nieprzekształconej). Na tej podstawie opracowano Listę Dóbr Kultury Współczesnej w Warszawie, z której większość budowli uległa potem przekształceniu lub zniszczeniu. Analogiczne kryteria opracowywały później inne oddziały SARP – np. kryteria wyboru zespołu poznańskiego (2007–2008)²⁶. Stanowiły one z reguły przereklamowaną i uzupełnioną wersję kryteriów warszawskich. Wkrótce kolejne oddziały SARP – Wrocław, Kraków, Gdańsk, Białystok, Łódź i inne opracowały własne kryteria. Były one wzorowane na wcześniejszych opracowaniach warszawskich i poznańskich. Wraz z przygotowaniem kryteriów powstały listy dzieł architektury, które powinny podlegać ochronie. Obok starannie przygotowanych list (Warszawa, Kraków, Wrocław, Poznań, Gdańsk) były ośrodki, gdzie wykazy powstały dużo później, a rozpoczęte prace nigdy nie zostały dokończone.

Opracowane kryteria miały jedną zasadniczą wadę – mnogość kryteriów nie pozwalała na przeprowadzenie rzeczywistej analizy budowli modernistycznych o klasie międzynarodowej, ponadlokalnej i lokalnej. Prawie wszystkie analizowane obiekty można było zaklasyfikować jako wyróżniające się i wybitne. Wypracowane kryteria ochrony dóbr kultury współczesnej nie przyczyniły się do ochrony zabytków tej grupy²⁷. Dlatego w wypadku budowli modernistycznych możliwe jest

5. the criterion of appreciation by contemporaries – awards, distinctions, opinion polls; 6. the criterion of the test of time, preserving spatial and aesthetic values despite degradation resulting from technical wear or/and administrator's neglect, or spontaneous building development of the adjoining terrain; 7. the artistic criterion and 8. the criterion of uniqueness (e.g. the only object preserved in an unchanged form). On that basis, the List of Contemporary Culture Heritage was prepared in Warsaw, from which the majority of buildings was later transformed or destroyed. Analogical criteria were later prepared by other Branches of SARP – e.g. the selection criteria of the Poznan team (2007–2008)²⁶. They generally constituted an edited and supplemented version of the Warsaw criteria. Soon other branches of SARP – in Wrocław, Kraków, Gdańsk, Białystok, Łódź and other cities prepared their own criteria. They were modelled on previous studies from Warsaw and Poznań. Together with the criteria, lists were created of works of architecture that ought to be protected. Besides meticulously prepared lists (Warsaw, Kraków, Wrocław, Poznań, Gdańsk), there were centres where lists were completed much later and commenced work was never completed.

The prepared criteria had one fundamental drawback – the multitude of criteria did not allow for carrying out a real analysis of modernist buildings representing international, regional and local standard. Almost all analysed objects could be classified as outstanding or exceptional. The worked out criteria for preserving contemporary culture heritage did not contribute to protecting monuments from that group²⁷. That is

Ryc. 3. Warszawa, Rotunda, proj. Jerzy Jakubowicz, Jerzy Kowalski, realizacja do maja 1966, stan obecny po odbudowie w październiku 1979 i późniejszej modernizacji, widok ogólny. Fot. J. Lewicki 2013. Przykład uznanego i cennego budynku modernistycznego chroniony jedynie wpisem do ewidencji zabytków

Fig. 3. Warszawa, Rotunda, designed by: Jerzy Jakubowicz, Jerzy Kowalski, realised by May 1966, current state after rebuilding in October 1979 and later modernisation, overall view. Photo: J. Lewicki 2013. An example of an acknowledged valuable modernist building protected only by an entry in the monument register

wykorzystanie niektórych kryteriów. Konieczne jest jednak opracowanie nowej metody klasyfikacji, która wyróżniłaby grupy o klasie światowej, ponadlokalnej (ponadprzeciętnej) i lokalnej.

4. OPRACOWANIE ZASAD OCENY ZABYTEKÓW MODERNISTYCZNYCH

Kolejną próbę klasyfikacji zabytków z okresu modernizmu podjął zespół Kolegium doradczego ds. ochrony zabytków architektury modernistycznej w Polsce. Został on powołany przez Marcina Gawlickiego w Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków²⁸. Podczas obrad plenarnych kolegiąlnie wypracowano kryteria wartościowania architektury. Rozpoczęto klasyfikację obiektów w poszczególnych województwach. Opracowano wówczas następujące kryteria:

- wartość artystyczna – forma obiektu lub zespołu (jakość i oddziaływanie),
- wartość naukowa – autentyczność idei, materiału, funkcji, konstrukcja, materiał, nowatorstwo,
- wartość historyczna – tożsamość miejsca, ludzi, zdarzeń.

Opracowane kryteria były oparte na obowiązującym prawie – art. 3 par. 1 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z 23 VII 2003 roku. Kryteria umożliwiają rzeczywistą ocenę i selekcję zbioru zabytków. Dlatego też mogą być stosowane w praktyce konserwatorskiej i mogą

why in the case of modernist buildings it is possible to apply some selected criteria. However, it is necessary to prepare a new method of classification which would distinguish groups representing world, regional (superior) and local standard.

4. PREPARING PRINCIPLES OF ASSESSING MODERNIST MONUMENTS

Another attempt at classifying monuments from the modernist period was undertaken by a team from the advisory College for the protection of architecture modernist architecture monuments in Poland. The team was appointed by Marcin Gawlicki in the National Centre for Monument Research and Documentation²⁸. The criteria for architecture evaluation were jointly prepared during the plenary session and the process of classifying objects commenced in particular voivodeships. The following criteria were then worked out:

- artistic value – form of the object or complex (quality and impact),
- scientific value – authenticity of the idea, material, function, construction, material, innovativeness,
- historical value – identity of place, people, events.

The prepared criteria were based on the currently binding law – art. 3 par. 1 *Old Monuments Protection Law* from 23 July, 2003. The criteria allow for the actual assessment and selection of a set of monuments,

stanowią doskonałą podstawę do dalszych działań w tej dziedzinie. Drugim etapem prac miało być przygotowanie wykazów wyróżniających się zabytków o randze światowej, ponadlokalnej (ponadprzeciętnej) i lokalnej. Pierwsze prace miały dotyczyć województw pomorskiego i świętokrzyskiego, jednak zostały one przerwane na skutek rozwiązania zespołu przez kolejnego dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

5. OBECNA PRAKTYKA OCHRONY I WARTOŚCIOWANIA BUDOWLI XX-WIECZNYCH

Radykalna zmiana dotycząca ochrony budowli XX-wiecznych nastąpiła w 2016 roku. Stopniowo zaczęła zmieniać się świadomość dotycząca zabytków XX-wiecznych. Zaczęto organizować dużą liczbę spotkań i konferencji dotyczących potrzeby i zasad ochrony budowli z tego okresu. Generalny Konserwator Zabytków dr hab. Magdalena Gawin przesłała pismo do służb konserwatorskich mówiące o konieczności ochrony budowli XX-wiecznych przez wpisanie do rejestru zabytków²⁹. Dotyczyło to budowli uznanych za dobra kultury współczesnej, co radykalnie zmieniło dotychczasową praktykę w tej dziedzinie. W piśmie stwierdzono, że „termin zabytek, odnoszący się do świadectw minionej epoki, nie dotyczy wyłącznie dzieł powstałych przed 1945 r. lub w pierwszej dekadzie powojnia (lata 40. i 50. XX w.). Nie może być też rozumiany wyłącznie jako dzieło twórcy już nieżyjącego. Ani cezura czasowa zamykająca się na latach 50. XX w., ani śmierć twórcy obiektu nie przesądzają o tym, czy dany obiekt jest zabytkiem w myśl ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. O zabytkowym charakterze obiektu przemawiają przede wszystkim jego wartości: artystyczne, naukowe lub historyczne. (...) Zatem wybrane dzieła powojennego modernizmu, o ile stanowią świadectwo minionej epoki i spełniają wyżej wymienione kryteria, powinny być objęte taką samą ochroną konserwatorską jak obiekty z lat międzywojennych”. Wkrótce, 29 kwietnia 2016 roku Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego podjęła uchwałę w sprawie ochrony dziedzictwa architektury i urbanistyki XX wieku, w której napisano: „Architektura, urbanistyka oraz dzieła techniki XX wieku w Polsce, w tym powstałe po 1945 roku stanowią nasze narodowe dziedzictwo kulturowe, wymagające systemowej ochrony, takiej jaką objęte zostało dziedzictwo kulturowe będące świadectwem rozwoju cywilizacyjnego w innych epokach historycznych. (...) Pomimo trudnych warunków gospodarczych i politycznych: powojennej odbudowy ze zniszczeń i ideologicznych ograniczeń, architektura, urbanistyka oraz dzieła techniki po roku 1945 są wyrazem kontynuacji najbardziej nowoczesnych nurtów europejskich i światowych oraz poszukiwań awangardowych rozwiązań przestrzennych odpowiadających potrzebom społecznym, a także uprzejmych dążeń środowiska twórczego do zachowania autonomii w obszarze sztuki i kształtowania przestrzeni

therefore they can be applied in conservation practice and can constitute an excellent basis for further activities in this area. The next stage was to prepare lists of outstanding monuments of world, regional (superior) and local significance. Firstly, the work was to be carried out in the Pomorskie and Świętokrzyskie Voivodeships, however it was interrupted as the team was dissolved by the next director of the National Heritage Board.

5. CURRENT PRACTICES IN PROTECTING AND ASSESSING THE 20TH-CENTURY BUILDINGS

A radical change regarding the protection of the 20th-century buildings took place in 2016. Gradually general awareness concerning the 20th-century monuments began to evolve. Numerous meetings and conferences were organised concerning the need and principles for protecting monuments from that period. The General Monument Conservator, dr hab. Magdalena Gawin, sent a letter to conservation services stressing the necessity to protect the 20th-century buildings by means of entering them into the monument register²⁹. It referred to buildings recognised as contemporary culture heritage, which radically changed the previous practice on the subject. The letter stated that “the term monument, referring to the testimony of a bygone era, does not refer exclusively to works created before the year 1945 or during the first decade of the post-war period (the 1940s and 1950s). Neither can it be understood solely as a work of an already deceased artist. Neither dividing line drawn in the 1950s, nor the death of the object’s creator, determines whether a given object is a monument according to the act from 23 July, 2003, of the Old Monuments Protection Law. The historic character of the object is decided primarily by its artistic, scientific or historic values. (...) Therefore, selected works of post-war modernism, as long as they are evidence of a bygone era and meet the above mentioned criteria, should be offered the same conservation protection as objects from the inter-war period”. Soon, on 29 April, 2016, the Heritage Protection Council by the Minister of Culture and National Heritage passed a resolution concerning the protection of the heritage of the 20th century architecture and urban design, in which it was stated that: “Architecture, urban design and works of technology of the 20th century in Poland, including those created after 1945, constitute our national cultural heritage, requiring system protection, such as that offered to cultural heritage which bears evidence of civilisational development during other historic periods. (...) Despite difficult economic and political conditions: post-war rebuilding period and ideological restrictions, architecture, urban design and works of technology after 1945 consistently followed the most modern European and world tendencies, searched for avant-garde spatial solutions satisfying social requirements, as well as persisted in expressing the desire of the artistic milieu to preserve their autonomy in the area of art and shaping space by formal independence of the

Ryc. 4. Warszawa, bar „Wenecja”, proj. Zbigniew Ihnatowicz, Jerzy Sołtan, Adolf Szczepański, realizacja X 1959–1 V 1961. A. Stan pierwotny; B. Stan obecny. Fot. J. Lewicki 2013. Przykład przekształcenia cennego budynku modernistycznego na skutek braku oceny jego wartości
 Fig. 4. Warsaw, the bar “Wenecja”, designed by: Zbigniew Ihnatowicz, Jerzy Sołtan, Adolf Szczepański, realised between 10.1959–1.05.1961. A. Original state; B. Current state. Photo: J. Lewicki 2013. Example of a valuable modernist building transformed as a result of lacking assessment of its value

poprzez niezależność formalną dzieła i wysoką jakość warsztatu zawodowego³⁰. Pismo Generalnego Konserwatora Zabytków i uchwała Rady Ochrony Zabytków zintensyfikowały działania na rzecz ochrony zabytków XX-wiecznych i jeszcze bardziej uświadomiły konieczność pilnego opracowania zasad oceny i wartościowania budowli modernistycznych.

work and high quality of the professional workshop³⁰. The letter of the General Monument Conservator and the resolution of the Heritage Protection Council intensified activities aimed at preserving the 20th-century monuments, and brought home the need for urgent compiling of the principles of assessing and evaluating modernist buildings.

6. PROPOZYCJA METODY WYBORU CENNYCH ZABYTKÓW XX-WIECZNYCH

Wybór wyróżniających się zabytków XX wieku powinien się odznaczać precyzją naukową podjętych działań i określać ponadprzeciętne wartości zabytków, które do dziś zachowały swoje znaczenie. Aby poprawnie przeprowadzić przyszłą klasyfikację, konieczne jest zdefiniowanie etapów prac i metod działania. Winny one obejmować:

- określenie zasad prowadzonych prac,
- ewidencję zbioru zabytków poddawanych klasyfikacji wraz z ewentualną weryfikacją w terenie,
- komisijną weryfikację przez autorytety naukowe z różnych środowisk,
- ewentualne poprawki nanoszone przez kolejne autorytety i środowiska zewnętrzne,
- przyjęcie ostatecznej listy zabytków.

Istotne byłoby zachowanie następujących zasad:

1. Klasyfikacja musi zostać przeprowadzona kolegią przez różne zespoły specjalistów na różnych szczeblach (wojewódzkim i ponadlokalnym).
2. Wykonane wykazy muszą zostać zweryfikowane przez autorytety naukowe z różnych środowisk (historyków sztuki, architektów i konserwatorów).
3. Podstawą działań powinno być obowiązujące prawo, a kryteria winny być opracowane na podstawie *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z 23 VII 2003 roku, o ile nie ulegnie ona znaczącej zmianie.

Proponuje się zastosowanie następujących kryteriów, zgodnych z obowiązującą *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*:

- wartość artystyczna (art. 3 par. 1): forma obiektu lub zespołu (jakość i oddziaływanie – europejskie, ponadregionalne i lokalne),
- wartość naukowa (art. 3 par. 1): autentyczność idei, materiału, funkcji oraz konstrukcja, materiał, nowatorstwo ponadregionalne i lokalne,
- wartość historyczna (art. 3 par. 1): wartość miejsca, ludzi, wydarzeń – europejska, ponadregionalna i lokalna.

W powyższych kategoriach podstawowe znaczenie ma kryterium rangi zabytku. Konieczne jest określenie jego znaczenia i skala wartości:

- ranga europejska (ponadkrajowa). W skład tej grupy wchodziłyby wszystkie obiekty z listy UNESCO, zabytki proponowane do wpisu i wybrane obiekty z listy Pomników Historii. Niestety w wypadku polskich zabytków z XX wieku dotyczy to jedynie Hali Stulecia we Wrocławiu i śródmieścia Gdyni wpisane na listę Pomników Historii;
- ranga ponadregionalna. W skład tej grupy wchodziłyby pozostałe zabytki modernistyczne z listy Pomników Historii (znajdujące się na obszarze miejsc wpisanych na tę listę) oraz wybrane, wyróżniające się budowle z tego okresu;
- ranga lokalna. W skład tej grupy wchodziłyby pozostałe zabytki modernistyczne.

6. SUGGESTED METHOD OF SELECTING VALUABLE 20TH-CENTURY MONUMENTS

Selection of outstanding monuments of the 20th century should be characterised by scientific precision in undertaken activities and define superior values of monuments which have preserved their significance until today. In order to properly carry out future classification, it is necessary to determine the stages and methods of work. They ought to involve:

- defining the rules of conducted work,
- recording historic collections to be classified with possible verification in the field,
- board verification by scientific experts from various milieus,
- possible corrections made by other experts and milieus,
- approving of the final list of monuments.

It would be essential to maintain the following principles:

1. Classification must be conducted jointly by various teams of specialists at different levels (voivodeship and regional).
2. Compiled lists have to be verified by scientific experts representing various disciplines (art historians, architects and conservators).
3. Activities ought to be based on the currently binding law, and the criteria should be based on the *Old Monuments Protection Law* from 23 July, 2003, unless it is significantly changed.

It is suggested that the following criteria, in accordance to the ruling *Old Monuments Protection Law*, should be applied:

- artistic value (art. 3 par. 1): form of the object or complex (quality and impact – European, above-regional and local)
- scientific value (art. 3 par. 1): authenticity of the idea, material, function and construction, material, innovation on the above-regional and local level
- historic value (art. 3 par. 1): value of place, people, events – European, above-regional and local.

In the above categories the criterion of the monument rank is of fundamental importance. It is necessary to determine its significance and the scale of values:

- European rank (above-national). The group would include all objects from the UNESCO list, monuments earmarked for an entry and selected objects from the list of Monuments of History. Unfortunately, as far as Polish monuments from the 20th century are concerned, it applies only to the Centennial Hall in Wrocław and the downtown in Gdynia entered onto the list of Monuments of History;
- above-regional rank. This group would include the remaining modernist monuments from the list of Monuments of History (located on sites already on the list) and selected outstanding buildings from the period;
- local rank. This group would include the remaining modernist monuments.

Dużym utrudnieniem w opracowaniu tej listy jest fakt, że większość cennych obiektów z XX wieku wciąż nie jest wpisana do rejestru zabytków lub też nie jest objęta żadną formą ochrony prawnej.

Przedstawione propozycje dotyczą klasyfikacji całej grupy polskich zabytków. W wypadku pojedynczych zabytków konieczne byłoby zastosowanie następujących kryteriów wartościowania:

- określenie wartości bezwzględnie chronionych (fazy przemian i części budynku);
- określenie wartości możliwych do przekształcenia (fazy przemian i części budynku);
- określenie wartości utraconych koniecznych do odtworzenia/rekonstrukcji.

Należy zastosować zasadę, że im wyższa ranga budowli, tym większy jest zakres ochrony.

Podstawę do przeprowadzonego wyboru powinny stanowić przytoczone powyżej opracowania źródłowe weryfikowane przez późniejszą literaturę i współczesne opracowania badawcze. Mają one duże znaczenie źródłowe i dokumentacyjne, gdyż prezentują przeprowadzony już wybór cenniejszych budowli, który może zostać uzupełniony i zweryfikowany.

Przeprowadzony wybór budowli XX-wiecznych powinien odznaczać się trzema cechami:

- powinien być prosty i klarowny przez precyzyjnie określone kategorii oraz operujący możliwie najmniejszą liczbą kryteriów wartościujących;
- powinien być zgodny z obowiązującym w Polsce prawem i powinien dokonywać rzeczywistej selekcji, a nie bezrefleksyjnie mnożyć kolejne grupy wartościowych zabytków z XX wieku i trudnych do zdefiniowania wartości. Przygotowane kryteria nie mogą pasować do wszystkiego i pozwalać na wysoką ocenę wszystkich zabytków, gdyż kto wybiera wszystko, nie wybiera niczego.

Ocena wartości zabytków modernistycznych i wybór budowli najcenniejszych, cennych i przeciętnych jest absolutną koniecznością. Powinien on stanowić podstawę do ustalenia różnego zakresu ochrony zabytków z tego okresu. Bez przeprowadzenia wartościowania budowli z tego okresu większość wyróżniających się przykładów architektury XX-wiecznej ulegnie bezpowrotnym przekształceniom i zniszczeniu, co byłoby najgorszym rozwiązaniem dla polskiej ochrony zabytków.

An immense drawback in compiling the list is the fact, that the majority of valuable objects from the 20th century have not been entered into the monument register yet, nor have they been offered any form of legal protection.

The presented propositions refer to classifying a whole group of Polish monuments. In the case of individual monuments it would be necessary to apply the following evaluation criteria:

- defining absolutely protected values (stages of transformation and parts of a building);
- defining values possible to transform (stages of transformation and parts of a building);
- defining lost values necessary to be recreated/reconstructed.

The principle should be applied that the higher the rank of a building, the larger the range of the protection offered.

Selection should be based on the above mentioned source studies verified by the later literature and contemporary research studies. They are of great source and documentation significance, since they present the carried out selection of more valuable buildings, which can be supplemented and verified.

The conducted selection of the 20th-century buildings should be characterised by three features:

- it should be simple and clear due to precisely defined categories and using the least possible number of assessment criteria
- it should follow the law currently binding in Poland, and allow for making an actual selection instead of thoughtlessly multiplying groups of valuable monuments from the 20th century and values impossible to define. The prepared criteria cannot suit all and allow for a high appraisal of any monuments, since when you choose everything you choose nothing.

Assessing the value of modernist monuments and selecting the most valuable, valuable and average buildings, is an absolute necessity. It should become the basis for establishing varying degrees of protection for monuments from that period. Without carrying out the evaluation of buildings from that period, the majority of outstanding examples of the 20th century architecture will be irrevocably transformed and destroyed, which would be the worst outcome for the Polish heritage protection.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Bieniecki Z. Potrzeba i drogi ochrony obiektów architektury najnowszej. *Ochrona Zabytków* 1969; XXII(2):83–116.
- [2] Jeleński A. Konferencja „Problemy ochrony architektury najnowszej”. *Ochrona Zabytków* 1971; XXIV(2):145–147.
- [3] Problemy ochrony architektury najnowszej 1850–1939. Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria B, T. XXIX, Warszawa, 1971.
- [4] Wystawa architektury 1956–1959. Zarząd Główny Stowarzyszenia Architektów Polskich, Warszawa, 1960.
- [5] Architektura polska 1959–1962. Katalog Wystawy. Stowarzyszenie Architektów Polskich i Ministerstwo Kultury i Sztuki, Warszawa, 1963.
- [6] Przewodnik architektoniczny Stowarzyszenia Architektów Polskich. Architectural guide. Ministerstwo Kultury i Sztuki, Warszawa, 1963.

- [7] Zachwatowicz J. *Architektura polska*. Warszawa, 1966, 467–478.
- [8] Szafer T.P. *Nowa architektura polska. Diariusz lat 1966–1970*. Warszawa, 1970.
- [9] Szafer T.P. *Nowa architektura polska. Diariusz lat 1971–1975*. Warszawa, 1979.
- [10] Szafer T.P. *Nowa architektura polska. Diariusz lat 1976–1980*. Warszawa, 1981.
- [11] Szafer T.P. *Polska architektura współczesna*. Warszawa, 1977.
- [12] Szafer T.P. *Współczesna architektura polska*. Warszawa, 1988.
- [13] *Miastoprojekt Kraków 1951–1971*. Kraków, 1971.
- [14] XXX-lecie PRL. *Architektura, Urbanistyka, Budownictwo*, Kraków Katalog wystawy 9 stycznia–9 lutego 1975. Kraków, 1975.
- [15] *Politechnika Krakowska 1945–1970. Wydział Architektury*. Kraków, 1970.
- [16] Leśniakowska M. *Architektura w Warszawie 1945–1965*. Warszawa, 2003.
- [17] Basista A. *Betonowe dziedzictwo. Architektura w Polsce czasów komunizmu*. Warszawa–Kraków 2001.
- [18] Barucki T. [i inni] (ed.) *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999. Ludzie, fakty, wydarzenia. W stulecie organizacji warszawskich architektów*. SARP Oddział Warszawski, Warszawa, 2001.
- [19] Barucki T. [i inni] (ed.) *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999. Relacje, wspomnienia, refleksje. W stulecie organizacji warszawskich architektów*. SARP Oddział Warszawski, Warszawa, 2000, 309–317.
- [20] Barucki T. Waclaw Kłyszewski, Jerzy Mokrzyński, Eugeniusz Wierzbicki. Warszawa, 1987.
- [21] Springer F. *Żle urodzone. Reportaże o architekturze PRL-u*. Kraków, 2011.
- [22] Springer F. *Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*. Wołowiec, 2013.
- [23] Springer F. *Księga zachwytyłów*. Warszawa, 2016.
- [24] Hansen O. *Zobaczyć świat. Forma Zamknięta czy Forma Otwarta. Struktury wizualne. O wizualnej semantyce*. Gola J. (ed.), Warszawa, 2005.
- [25] Hansen O. *Ku formie otwartej*. Gola J. (ed.), układ graficzny Oskar Hansen, Warszawa, 2005.
- [26] Springer F. *Zaczn. O Zofii i Oskarze Hansenach*. Warszawa–Kraków, 2013.
- [27] Piątek G. (ed.) *Architektura Arseniusza Romanowicza i Piotra Szymanika*. Warszawa, 2012.
- [28] Kostuch B. *Krakowska powojenna ceramika architektoniczna – historia i próba klasyfikacji*. Kraków, 2005.
- [29] Kostuch B. *Kolor i blask: ceramika architektoniczna oraz mozaiki w Krakowie i Małopolsce po 1945 roku*. Kraków, 2015.
- [30] Giergoń P. *Mozaika warszawska: przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945–1989*. Warszawa, 2014.
- [31] Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Dziennik Ustaw 2003 nr 80, poz. 717, art.1, p. 2, par. 4; art. 2, p. 10; art. 10, p. 4 i 15, par 4; art. 37o, p. 2, par. 2; art.54, p. 2b.
- [32] Lewicki J. *Ochrona i konserwacja architektury modernistycznej. Polska praktyka ostatnich lat*. In: Grzeszczuk Brendzel H., Klause G., Kodym-Kozaczko G., Marciniak P. (ed.) *Prolegomena do ochrony obiektów architektonicznych i zespołów urbanistycznych Poznania XX wieku*. Poznań, 2009, 79–86.
- [33] Lewicki J. *Wartościowanie zabytków w Polsce*. In: Szmygin B. (ed.) *Wartościowanie zabytków architektury*. Warszawa, 2013, 164–165.
- [34] Lewicki J. *Prolegomena do ochrony obiektów architektonicznych...* wyd. 1 Poznań, 2008; wyd. 2 Poznań, 2009.
- [35] Lewicki J. *Zabytek – historyczny zespół urbanistyczny i budowlany – dobro kultury współczesnej*. In: 10 lat obowiązywania ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rozważania de lege lata i de lege ferenda. Materiały z ogólnopolskiej konferencji w Gdańsku–Gdyni, red. K. Zeidler, Gdańsk 2014, 93–101.
- [36] Lewicki J. *Powołanie kolegium doradczego ds. ochrony zabytków architektury modernistycznej w Polsce*. *Ochrona Zabytków 2007*; LX(1):21–22.
- [37] <http://mkidn.gov.pl/pages/posts/szansa-na-ochrone-zabytkow-architektury-modernistycznej---bdquopozegnanie-emiliirdquo-6292.php> (access 10 XII 2016).

¹ Niniejszy tekst jest rezultatem badań prowadzonych podczas projektu nr 11H12043281 realizowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

² Bieniecki Z., *Potrzeba i drogi ochrony obiektów architektury najnowszej*, „Ochrona Zabytków”, R. XXII, 1969, nr 2, s. 83–116.

³ Jeleński A., *Konferencja „Problemy ochrony architektury najnowszej”*, „Ochrona Zabytków”, R. XXIV, 1971, nr 2, s. 145–147.

⁴ *Problemy ochrony architektury najnowszej 1850–1939*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria B, T. XXIX, Warszawa 1971.

⁵ Bieniecki Z., op. cit., s. 94.

⁶ *Wystawa architektury 1956–1959*, Zarząd Główny Stowarzyszenia Architektów Polskich, Warszawa 1960.

⁷ *Architektura polska 1959–1962. Katalog Wystawy*, wyd. Stowarzyszenie Architektów Polskich i Ministerstwo Kultury i Sztuki, Warszawa 1963.

⁸ *Przewodnik architektoniczny Stowarzyszenia Architektów Polskich. Architectural guide*, wyd. Ministerstwo Kultury i Sztuki, Warszawa 1963.

⁹ *Komunikaty Stowarzyszenia Architektów Polskich*; Są to sprawozdania z działalności poszczególnych Oddziałów wydawane pod tym samym tytułem.

¹⁰ Zachwatowicz J., *Architektura polska*, Warszawa 1966, s. 467–478.

¹¹ Szafer T. P., *Nowa architektura polska. Diariusz lat 1966–1970*, Warszawa 1970.

- ¹² Szafer T.P., *Nowa architektura polska. Diariusz lat 1971–1975*, Warszawa 1979.
- ¹³ Szafer T.P., *Nowa architektura polska. Diariusz lat 1976–1980*, Warszawa 1981.
- ¹⁴ Szafer T.P., *Polska architektura współczesna*, Warszawa 1977; tenże, *Współczesna architektura polska*, Warszawa 1988.
- ¹⁵ *Miastoprojekt Kraków 1951–1971*, Kraków 1971; XXX-lecie PRL. *Architektura, Urbanistyka, Budownictwo, Kraków Katalog wystawy 9 stycznia–9 lutego 1975*, Kraków 1975; *Politechnika Krakowska 1945–1970. Wydział Architektury*, Kraków 1970.
- ¹⁶ Leśniakowska M., *Architektura w Warszawie 1945–1965*, Warszawa 2003.
- ¹⁷ Basista A., *Betonowe dziedzictwo. Architektura w Polsce czasów komunizmu*, Warszawa – Kraków 2001.
- ¹⁸ *Fragmety stuletniej historii 1899–1999. Ludzie, fakty, wydarzenia. W stulecie organizacji warszawskich architektów*, red. T. Barucki [i inni], Warszawa 2001, SARP Oddział Warszawski; *Fragmety stuletniej historii 1899–1999. Relacje, wspomnienia, refleksje. W stulecie organizacji warszawskich architektów*, red. T. Barucki [i inni], Warszawa 2000, SARP Oddział Warszawski, s. 309–317.
- ¹⁹ Barucki T., *Wacław Kłyszewski, Jerzy Mokrzyński, Eugeniusz Wierzbicki*, Warszawa 1987.
- ²⁰ Springer F., *Źle urodzone. Reportaże o architekturze PRL-u*, Kraków 2011; tenże, *Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*, Wołowiec 2013; Tenże, *Księga zachwyty*, Warszawa 2016.
- ²¹ Oskar Hansen, *Zobaczyć świat. Forma Zamknięta czy Forma Otwarta. Struktury wizualne. O wizualnej semantyce*, red. J. Gola, Warszawa 2005; Oskar Hansen *Ku formie otwartej*, red. J. Gola, układ graficzny Oskar Hansen, Warszawa 2005; Springer F., *Zaczyn. O Zofii i Oskarze Hansenach*, Warszawa–Kraków 2013.
- ²² *Architektura Arseniusza Romanowicza i Piotra Szymaniaka*, red. G. Piątek, Warszawa 2012.
- ²³ Kostuch B., *Krakowska powojenna ceramika architektoniczna – historia i próba klasyfikacji*, Kraków 2005; tenże, *Kolor i blask: ceramika architektoniczna oraz mozaiki w Krakowie i Małopolsce po 1945 roku*, Kraków 2015; Giergoń P., *Mozaika warszawska: przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945–1989*, Warszawa 2014.
- ²⁴ *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, Dziennik Ustaw 2003 nr 80, poz. 717, art. 1, p. 2, par. 4; art. 2, p. 10; art. 10, p. 4 i 15, par 4; art. 37o, p. 2, par. 2; art. 54, p. 2b.
- ²⁵ Lewicki J., *Ochrona i konserwacja architektury modernistycznej. Polska praktyka ostatnich lat [w:] Prolegomena do ochrony obiektów architektonicznych i zespołów urbanistycznych Poznania XX wieku*, red. H. Grzeszczuk Brendzel, G. Klause, G. Kodym-Kozaczko, P. Marciniak, Poznań 2009, s. 79–86; tenże, *Wartościowanie zabytków w Polsce [w:] Wartościowanie zabytków architektury*, red. B. Szmygin, Warszawa 2013, s. 164–165.
- ²⁶ *Prolegomena do ochrony obiektów architektonicznych...*, wyd. 1 Poznań 2008; wyd. 2 Poznań 2009.
- ²⁷ Lewicki J., *Zabytek – historyczny zespół urbanistyczny i budowlany – dobro kultury współczesnej [w:] 10 lat obowiązywania ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rozważania de lege lata i de lege ferenda. Materiały z ogólnopolskiej konferencji w Gdańsku–Gdyni*, red. K. Zeidler, Gdańsk 2014, s. 93–101.
- ²⁸ Tenże, *Powołanie kolegium doradczego ds. ochrony zabytków architektury modernistycznej w Polsce*, „Ochrona Zabytków”, R. LX, 2007, nr 1, s. 21–22.
- ²⁹ Pismo Madaleny Gawin z z dnia 15 lutego 2016 roku skierowane do wojewódzkich konserwatorów zabytków.
- ³⁰ <http://mkidn.gov.pl/pages/posts/szansa-na-ochrone-zabytkow-architektury-modernistycznej---bdquoopozegnanie-emiliirdquo-6292.php> (access 10 XII 2016).

Streszczenie

W pracy omówiono wszystkie dotychczasowe próby oceny wartości zabytków z XX wieku i wymieniono najważniejsze polskie opracowania dokonujące oceny wartości budowli XX-wiecznych. Przedstawiono też kryteria ochrony architektury opracowane w związku z zapisami wprowadzającymi pojęcie dóbr kultury współczesnej zawarte w uchwalonej w 2003 roku ustawie o planowaniu przestrzennym.

W pracy zaproponowano zastosowanie kryteriów oceny wartości budowli XX-wiecznych zgodnych z obowiązującą Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Byłaby to wartość artystyczna – forma obiektu lub zespołu i jego jakość i oddziaływanie – europejskie, ponadregionalne i lokalne, wartość naukowa – autentyczność idei, materiału, funkcji oraz konstrukcja, materiał, nowatorstwo ponadregionalne i lokalne oraz wartość historyczna – miejsca, ludzi, wydarzeń – europejska, ponadregionalna i lokalna. Zaproponowano też zróżnicowanie wartości zabytków na rangę europejską (ponadkrajową), ponadregionalną i lokalną. W wypadku pojedynczych zabytków konieczne byłoby zastosowanie następujących kryteriów: określenie wartości bezwzględnie chronionych, wartości

Abstract

The work discusses all the attempts at assessing the value of the 20th-century monuments so far and mentions the most important Polish studies aimed at evaluating the 20th-century buildings. It also presents the criteria for architecture protection prepared in relation to regulations introducing the notion of *contemporary culture heritage* included in the act about spatial planning passed in 2003.

The work supports using the criteria for assessing the value of 20th-century buildings in accordance to the currently binding *Old Monuments Protection Law*. Those would involve artistic value – the form of the object or complex, its quality and impact – European, over-regional and local; scientific value – authenticity of idea, material, function; construction, material, over-regional and local novelty; and historic value – of the place, people, events – European, over-regional and local. It was also suggested to diversify the value of monuments into that of European, over-regional and local rank. In case of individual monuments it would be necessary to apply the following criteria: determining the values absolutely protected, values

możliwych do przekształcenia oraz wartości utraconych, koniecznych do odtworzenia/rekonstrukcji. Konieczne byłoby zastosowanie zasady, że im wyższa ranga budowli, tym zakres ochrony jest większy. Podstawę do wyboru wyróżniających się zabytków XX wieku powinny stanowić opracowania źródłowe weryfikowane przez późniejszą literaturę i współczesne opracowania badawcze.

Wybór wyróżniających się budowli XX-wiecznych powinien odznaczać się trzema cechami: powinien być prosty i klarowny przez precyzyjnie określone kategorii oraz operujący możliwie najmniejszą liczbą kryteriów wartościujących, powinien być zgodny z obowiązującym w Polsce prawem i musi dokonywać rzeczywistej selekcji, a nie bezrefleksyjnie mnożyć kolejne grupy wartościowych zabytków i trudnych do zdefiniowania wartości.

Ocena wartości zabytków modernistycznych i wybór budowli najcenniejszych powinny stanowić podstawę do ustalenia różnego zakresu ochrony zabytków z tego okresu. Od kilku lat mówi się o potrzebie oceny wartości polskich zabytków i wydzielenia grup budowli najcenniejszych, które zasługują na pieczołowitą ochronę.

Mimo szeregu wypowiedzi na ten temat nie ukazały się dotychczas konkretne propozycje dotyczące zasad kompleksowej ochrony budowli modernistycznych w Polsce.

possible to transform, and values lost but needed to recreate/reconstruct. The rule saying that the higher the rank of the building, the larger the range of protection would have to be applied. The basis for selecting outstanding monuments of the 20th century should be source documents verified by later literature and current research studies.

The selection of outstanding buildings of the 20th century ought to possess three features: it should be simple and clear due to precisely defined categories and using the smallest possible number of evaluating criteria; it should conform with the Polish law; and it must allow for actual selection instead of mindless multiplying of subsequent groups of valuable monuments and values difficult to define.

Assessing the value of modernist monuments and selecting the most valuable buildings should constitute the basis for establishing the varying degree of protection for monuments from that period.